

Şehrin çevresinde sanayie yönelik en önemli tarım ürünü zeytindi. Zeytin işleyen tesisler de şehirde bulunuyordu. Özellikle sabun imalâthaneleri çok sayıdaydı. Defne tanesi yağından gar sabunu yapılıyordu. Esnaf Cumhuriyet dönemine kadar loncalar halinde teşkilâtlanmıştı. Şehri boydan boya kesen cadde ile nehir arasında kalan kısmın orta yerindeki çarşı, uzun çarşıdan başlar köprüye uzanırdı. Çarşı kuzeye doğru üç paralel cadde ile köprüye ulaşır, en soldaki uzun çarşının devamı olan cadde üzerinde kunduracılar, nalburılar, terziler, neccarlar (marangoz) ikinci paralel cadede tenekeciler, manifaturacılar; sol taraftaki handa ise kuyumcu ve tuhafiyeciler bulunurdu. Attar ve manifaturacılar çarşısı hububat satılan meydana ulaşır, diğer taraftan ikinci bir cadde olarak da saraçlar ve köşkerlerle (yemenici) devam ederdi. Sağ tarafta eski elbise satıcıları, ikinci ve daha geniş cadede demirci esnafı, yine sağda bir cadde üzerinde keçi kılı işleyen esnaf yer alırdı. Kefşger esnafının iş yerlerinin bitiminde cıkrıkçı esnafı, onun önünde sağa açılan cadde üzerinde kilim ve aba dokuyan esnaf, paralel üçüncü caddede yoğurtçu, peynirci, bakırcı ve bıçakçılar vardı. Bıçakçıların karşısında Debbağhane Camii ve ardındaki caddede tabak esnafı bulunuyordu. Köprü çarşısı denen

yerde bakkal, manav, kasap, kebabçı esnafı karışık olarak yerleşmişti. Âsi kıyısındaki cadde üzerinde oteller ve kahvehaneler sıralanmıştı. Hükümet Konağı'na doğru uzanan cadde ise şehrin en gözde semti idi. Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarında şehirde bir iplik fabrikası kurulmuştu. Yine Süveydiye'de bir liman ve buradan Antakya'ya kadar bir demiryolu yapılmasının ve bunun Anadolu demiryoluna Halep, Birecik, Urfa ve Mardin'e uzatılmasının düşünüldüğü, ancak uygun görülmediği bilinmektedir. 1870'te Antakya-İskenderun şose yolunun yapımı, 1872'de de İskenderun bataklıklarının kurutulması kararı alınmıştır. Cumhuriyet döneminde Âsi'nin mecrası ıslah edildiğinde setler sökülümüş, nehrin yatağı temizlenmiş ve değirmenler yıkılmıştır.

Antakya I. Dünya Savaşı sonunda 1918 sonbaharında İngilizler tarafından işgal edildi, sonra da Fransız idaresine geçti. 21 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Fransa, İskenderun sancağı denilen bölgeye idarî muhtariyet vermeyi kabul etti. Ocak 1937'de Paris ve Ankara'da yapılan görüşmelerden sonra iki devletin garantisinde Hatay adıyla bir devlet teşkili kararlaştırıldı. Anayasası Milletler Cemiyeti'nde hazırlandı ve 29 Mayıs 1937'de onaylandı. Türkiye garantör sıfatıyla 5 Temmuz 1938'de Hatay'a askerî birliklerini soktu. 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti Millet Meclisi açılarak devlet başkanlığına Tayfur Sökmen seçildi. 23 Haziran 1939'da imzalanan antlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kesinleşti, aynı gün Hatay Millet Meclisi bu doğrultuda karar aldı ve bakanlar kurulu yetkilerini Hatay olağan üstü temsilcisi Cevat Açıkalın'a devretti ve varlığını sona erdirdi. Böylece Hatay vilâyeti ve onun merkezi Antakya şehri Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu.

Cumhuriyet döneminde Antakya hızlı bir gelişme gösterdi. 1940'ta 28.127 dolayındaki nüfusu 1980'de 94.992'ye, 1985'te 107.821'e yükseldi. Bugünkü şehir Âsi nehrinin her iki yakasında ve her doğrultuda yatay ve dikey bir şekilde büyümektedir.

Antakya şehrinin merkez olduğu Hatay ili, kuzeyde Adana ve Gaziantep illeri ile komşudur; doğuda ve güneyde Suriye toprakları, batıda da Akdeniz kıyıları ile çevrilmiştir. Merkez ilçeden başkası Altınözü, Dörtöyl, Erzincan, Hassa, İskenderun, Kırkhan, Reyhanlı, Samandağı ve Yayladağı adlı dokuz ilçesi, yirmi beş bu-

cağı, 383 de köyü vardır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1989 yılı istatistiklerine göre Hatay'da il ve ilçe merkezlerinde 176, kasaba ve köylerde ise 497 olmak üzere toplam 673 cami bulunmaktadır. 5603 km² genişliğindeki Hatay ilinin 1985 sayımına göre nüfusu 1.002.252, nüfus yoğunluğu ise 185'tir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 107, 397, 422, 454, 497, 1040; TK, TD, nr. 36, 556; *Antakya Şer'iyye Sicil Defteri*, Antakya Müzesi, nr. 1; *Haleb Konsolosluğu Muhabereleri*, Paris Archives Nationales, Aff. Etr., B I, nr. 76 ve müteakip ciltler; *İskenderun Konsolosluğu Muhabereleri*, a.y., nr. 98-99; Kurtubî, *Tefşir*, XI, 24; XV, 14; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 325, 331-332, 367-387, 438, 474; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4377, I, tür.yer.; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb min târîhi Haleb* (nşr. Fuat Sezgin), Stuttgart 1986, s. 145; a.mlf., *Zübdetü'l-haleb* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Dımaşk 1951-68, I-III, tür.yer.; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1408/1988, tür.yer.; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 595 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 52-56; J. B. Tavernier, *Les Six Voyages de Turquie en Perse et aux Indes* (nşr. S. Yerasimos), Paris 1981, I, 205-206; M. G. Robinson, *Voyage en Palestine et en Syrie*, Paris 1838; Cuinet, II, 193-197; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3267; VI, 4015, 4017; Cl. Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Paris 1940; P. K. Hitti, *Târîhu Süriye ve Lübnân ve Filistin* (trc. Corc Haddâd-Abdülkerîm Râfik), Beyrut 1959, I-II, bk. Index; G. Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1961; W. Heyd, *Yakındağı Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal) Ankara 1975, bk. İndeks; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, bk. İndeks; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986-87, I-III, bk. Index; Streck, "Antakya", *İA*, I, 456-459; a.mlf. — H. A. R. Gibb, "Antakiya", *EI*² (İng.), I, 516-517; a.mlf., "Antakiye", *UDMI*, III, 434-436; J. Hansman, "Antioch", *Elr*, II, 124-125.

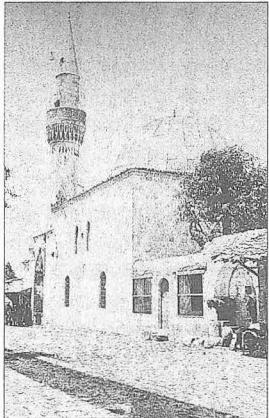

HALİL SAHİLLİOĞLU

ANTALYA

Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Aynı adı taşıyan körfezin kuzeybatı ucunda yer alan şehir, Antalya ovasının denize dik yarlarla inen 30 m. yükseklikteki düz zemini üzerinde kurulmuştur. Tabii zenginliklerinin yanı sıra tarihî geçmiş ile de bölgenin önemli bir turistik merkezidir. Şehrin ismi, Bergama Kralı II. Attalos'un adına dayanmaktadır. Antik çağlarda Attaleai adıyla anılan şehir, Atalia Adalia, Ortaçağ Batı kaynaklarında Satalia, Arap ve

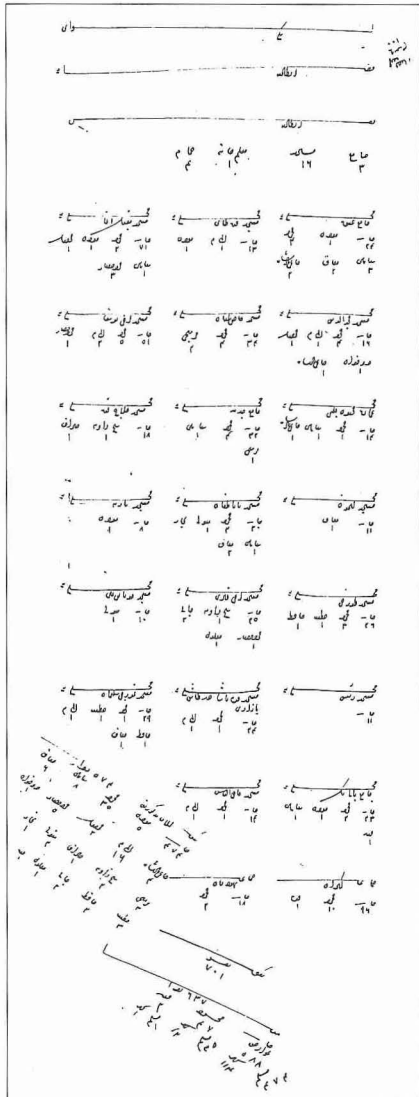

XX. yüzyıl başlarında Antakya'da Habîb Neccâr Camii (Üstte) ve Meydan Camii (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90429)

Türk kaynaklarında ise Antâliyye, Adalya şeklinde geçer.

Tarih. Anadolu'nun en eski yerleşme bölgelerinden biri olan Antalya yöresinin tarihi, insanlığın Anadolu'da görülmeye başladığı çağlara kadar uzanır. Antalya'nın ise bu bölgede tabii bir deniz üsü arayan Bergama Kralı II. Attalos tarafından eski bir şehrin bulunduğu yerde yeniden kurulduğu kabul edilir. II. Attalos'un burada bir şehir kurmak zorunda kalması, bölgenin gelişmiş şehirlerinden olan ve Antalya'nın doğusunda bulunan Side'nin (Arap ve bazı Osmanlı kaynaklarında Eski Antalya) Roma hâkimiyetinde olmasına bağlanır.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Antalya'nın mahallelerini gösteren belge (BA, TD, nr. 166, s. 575)

Milâttan önce I. yüzyıl başlarında Bergama Krallığı toprakları Romalılar'a geçince Antalya ve civarındaki limanların çoğu korsanların (Pamphylia korsanları) nüfuzu altına girdi. Bölgeyi korsanlardan temizleyen Roma Konsülü P. Servilius şehirde Roma hâkimiyetini sağladı ve surları tahkim ettirdi (m.ö. 79). Roma idaresinde Antalya giderek gelişti ve önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Bizans hâkimiyeti döneminde de Akdeniz'in faal bir limanı olma özelliğini sürdürdü. Hatta bu özelliği sebebiyle daha VII. yüzyıldan itibaren Arap akınlarına uğradı. 860'ta, Halife Mütevekkil'in donanma kumandanı Fazl b. Karin şehri ele geçirdi. Ancak bu hâkimiyet uzun sürmedi. Türkler'in Anadolu'ya fethi sırasında Süleyman Şah burayı aldı ve şehir 1103'e kadar Selçuklular'ın hâkimiyetinde kaldı. 1103'te Bizans İmparatoru Alexis Komnenos'un kuvvetleri tarafından geri alındı. Bundan sonra Bizans ve Türkler arasında birkaç defa el değiştirdi. 1120'de Yoannis Komnenos burayı tekrar Bizans hâkimiyeti altına aldı. Bu sıralarda şehir önemli bir ithalât ve ihracat limanı durumunda olup Avrupa ve Mısır ticaret gemilerinin uğrak noktasıydı. Bu sebeple Antalya'da Bizans hâkimiyeti döneminde de bir müslüman tüccar kolonisi mevcuttu. II. Haçlı Seferi sırasında bir müddet Haçlı kuvvetlerine üz vazifesi gördü (1148). 1181'de II. Kılıcarşlan'ın bu önemli ticaret merkezini geri alma teşebbüsü başarılı olmadı. Latinler'in İstanbul'u zaptından sonra Bizans İmparatorluğu taksim edilince bu sefer Aldobrandini adlı bir İtalyan'ın eline geçti. Ardından I. Gıyâseddin Keyhusrev kaleyi kuşattı ise de Kıbrıs'tan yardım gelmesi yüzünden burayı zaptedemedi, ancak abluka altına aldı. Nihayet 5 Mart 1207'de Latin idaresinden memnun olmayan Rumlar'ın da desteği ile fethi gerçekleştirdi. Mübârizüddin Ertokuş'u valiliğe ve subaşıliğe getirdiği gibi şehre bir kadı, imam, müezzîn, hatip tayin etti; ayrıca kalenin surlarını onarttı ve bir de mescid yaptırdı.

“Uç, hudut şehri” anlamında Dârü’s-sagr unvanını taşıyan Antalya’nın bu defaki zaptı, buraya yavaş yavaş bir Türk-İslâm şehri hüviyeti kazandırmaya başladı; ayrıca iktisadî ve ticarî gelişmeye de yol açtı. Kıbrıslı Latinler’le yapılan ticaret antlaşması bu gelişmede önemli rol oynadı. Ayrıca Antalya Limanı Selçuklu deniz kuvvetleri için de önemli bir üs

durumuna geldi. Ancak bir süre sonra Kıbrıs kralının da desteği ile şehirdeki yerli hristiyan ahalinin çıkardığı isyan sonucu Antalya 1212'de Kıbrıslılar'ın eline geçti; fakat 22 Ocak 1216'da İzzeddin Keykâvus tarafından yeniden fethedilerek valiliği tekrar Mübârizüddin Ertokuş'a verildi. Kale onarıldı, birtakım iktisadî tedbirler alındı, eski rihtim ve mendirekler tamir edildiği gibi bir de tersane kuruldu. Böylece şehir aynı zamanda Selçuklular'ın Akdeniz donanmasının merkezi oldu ve buradaki valiler de "melikü's-sevâhil", "emîrî's-sevâhil" olarak anıldılar. Hatta bu lakap, daha sonra buraya hâkim olan Tekeoğulları'nın beyleri için de kullanıldı.

Antalya ve civarı, Selçuklu Devleti'nin zayıflaması üzerine Isparta ve Teke bölgesine hâkim olan Hamîdoğulları'nın eline geçti. Ebû'l-Fidâ'nın kaydettiğine göre, Hamîd Türkmenleri'nin beyi Feleküddin Dündar Bey, gezmek için kale dışına çıkan Antalya hâkiminin esir düşmesi üzerine şehri zaptetmişti. Dündar Bey daha sonra Antalya'yı kardeşi Yünus Bey'e verdi ve böylece Hamîdoğulları'nın Teke kolu ortaya çıkmış oldu. Yünus Bey'den sonra oğlu Mahmud Bey Antalya'da hüküm sürmeye başladı. Mahmud Bey, 1324'te İlhanlılar'ın Anadolu valisi Demirtaş'ın önünden kaçan ve Antalya'ya sığınan amcası Dündar'ı Moğollar'a teslim ederek ölümüne sebep oldu. Ancak üç yıl sonra Demirtaş Mısır'a iltica edince, onunla iş birliği yapan Mahmud Memlûk sultanına sığınmak zorunda kaldı. Antalya bu defa Mahmud'un kardeşi İstanoz (Korkud-ili) Emîri Hızır Bey'in eline geçti. Bu arada İbn Battûta 1332'de Antalya'ya gelerek o sırada hasta olan Hızır Bey'i ziyaret etmişti. Daha sonra Antalya'ya sahip olan Mübârizüddin Mehmed Bey, Kıbrıslı Latinler'le amansız bir mücadeleye girişti. Bunun üzerine Kıbrıs Kralı Pierre, 24 Ağustos 1361'de şehri ele geçirerek Tekeoğulları'nı geriye çekilmeye mecbur etti. Mehmed Bey'in Antalya'yı tekrar ele geçirme teşebbüsleri uzun mücadeleler sonunda başarıya ulaştı ve 14 Mayıs 1373'te buraya yeniden hâkim oldu. Osmanlı kaynaklarında Teke Bey olarak geçen Mehmed Bey'den sonra bir müddet daha Tekeoğulları'nın hâkimiyetinde kalan şehir, nihayet Yıldırım Bayezid tarafından zaptedilerek muhafızlığı Fîruz Bey'e verildi. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra eski Antalya hâkimi Mehmed Bey'in oğlu Osman Çelebi, Karamanlılar'ın yardı-

myla burayı tekrar ele geçirmek istediye de Osmanlılar'ın Teke Karahisarı subaşı Hamza tarafından yakalanarak öldürüldü (Ocak 1423). Bundan sonra Antalya ve merkezi olduğu Teke-ili'nde Osmanlı hâkimiyeti kesin olarak sağlandı.

Osmanlı döneminde Antalya son bir defa daha yabancı saldırısına uğradı. Uzun Hasan'a yardım maksadıyla hazırlanan, ancak gerçek hedeflerinin Osmanlı ticaretine darbe vurmak olduğu anlaşılan bir Haçlı donanması, 1472'de Antalya üzerine yönelerek burayı kuşattı. Limanı koruyan zincir kırıldı, şehrin dış mahalleleri yakıldı ve eşya depolarındaki baharat ve kıymetli kumaşlar yağmalandı; ancak surlar aşılamadı ve Haçlı donanması geri dönmek zorunda kaldı.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Teke-ili adlı sancağın merkezi olan Antalya'da Osmanlı hânedanına mensup şehzadeler de idareci olarak bulundular. Nitekim Yıldırım Bayezid Teke-ili'ni oğlu İsmâ Çelebi'ye vermişti. Ayrıca II. Bayezid'in oğlu Korkut, Teke sancağı beyi olarak 1502'den 1509'a kadar Antalya'da oturmuş ve saltanat mücadelesini buradan sürdürmüştü. Bu mücadele esnasında bir ara Mısır'a geçmiş, ancak daha sonra yeniden Antalya'ya dönmüş, tam bu sıralarda Teke bölgesinde patlak veren Şahkulu Baba Tekeli İsyanı ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Şahkulu İsyanı Teke-ili bölgesinde, dolayısıyla Antalya yöresinde büyük tahribata yol açtı. Kıbrıs harekâtı sırasında, 19 Haziran 1570'te Kaptanııdyâ Piyâle Paşa ve Lala Mustafa Paşa birkaç parça gemi ile buraya gelerek asker sevki için Antalya İskeleyi'nin müsait olup olmadığını kontrol ettiler (BA, KK, *Ruus*, nr. 221, vr. 3^b). Kıbrıs'ın fethinden sonra ise Osmanlılar'a karşı koyan Kıbrıslı hristiyanların 300 kadarı adadan sürülerek Antalya'ya iskân edildi. XVII. yüzyılın ortalarında devletin içinde bulunduğu karışık durumdan faydalanmak isteyen ve Abaza Hasan Paşa isyanını fırsat bilen mutasarrıf Körbey Mustafa Paşa'nın isyanı şehri de etkisi altına aldı. İsyanı bastırmak üzere Antalya'ya karadan ve denizden kuvvetler sevk edildi. Nihayet Körbey Mustafa'nın Antalya halkı tarafından hükümet kuvvetlerine teslim edilmesiyle isyan bastırılmış oldu (1659). Bundan sonra XIX. yüzyıl başlarına kadar şehirde önemli bir hadise meydana gelmedi. Ancak II. Mahmud döneminde, daha önce öldürülen Kadı Abdurrahman

Atabey Armağan Medresesi'nin (1239) günümüze ulaşmış olan taşkapısı

Paşa'nın mallarını geri vermeyen mütesellim* İbrahim Bey'in Antalya Kalesi'ne kapanması üzerine buraya kuvvetler sevk edildi. Antalya denizden ve karadan kuşatıldı, sonunda şehre girilerek İbrahim Bey yakalanıp öldürüldü. Şehir ve civarı 29 Nisan 1919'da Mondros Mütarekesi uyarınca İtalyanlar tarafından işgal edildi. İki yıl kadar süren bu işgal, 1 Haziran 1921'de İtalyanlar'ın şehri boşaltmaya başlamasıyla sona erdi. Antalya Cumhuriyet döneminde aynı adlı ilin merkezi oldu.

Ekonomi, Nüfus, Fiziki ve Kültürel Yapı. Antalya Bizans döneminde Batı'ya açık bir liman durumundaydı ve bilhassa Venedikli tüccarlar burada faaliyet gösteriyorlardı. Hatta Venedikliler Selçuklu hâkimiyeti sırasında da hiçbir güçlük karşılansmadan ticarî faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Onların ilgisini buraya çeken husus, Mısır ile Antalya arasındaki ticarî trafiğin yoğun olması idi. Gerçekten eski çağlardan beri Mısır ile olan ticaret çok canlıydı. Mısır'dan baharat, keten, şeker gibi maddeler Antalya'ya geliyor, oradan da meşe palamudu, kire, zamk, şap, kereste, zift gibi sanayi malları dışarıya gönderiliyordu. Ayrıca Batı ile olan ticaret dolayısıyla Antalya pazarlarında Avrupa malı kumaşlar da bulunuyordu. Bu pazarda özellikle Venedikli ve Cenevizli tâcirler önde geliyordu. Floransalı Bardi ailesi, ticaret maksadıyla limana gönderdikleri gemileri için % 2 gümrük vergisi ödüyor, çıkışta ise vergi vermeme imtiyazını elde etmiş bulunuyordu. Buna karşılık Kıbrıslı tüccarlar, hem giriş hem de çıkış için % 2, simsariye olarak da yine % 2 vergi ödemekle mükellef idiler. Selçuklu ve Tekeoğulları döneminde Antalya'nın iktisadî hayatında esnaf kuruluşlarının ve ahîlerin önemli rolleri olmuştur. İbn Battûta buraya geldiğinde kalabalık bir ahî

topluluğu ile karşılaşmış ve bir ahî zâviyesinde gecelemişti.

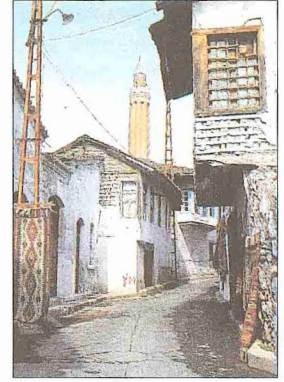
Ancak Bizans idaresindeki Antalya fizikî yönden pek gelişme gösteremedi. Şehir Helenistik dönemde limanı kuşatan ve doğruya doğru uzanan kesimde iken daha sonra güneydoğudaki geniş alan surlarla çevrilerek şehre katıldı. X. yüzyılda ise kara tarafına ikinci bir sur yapılarak şehrin gelişmesi ve yapılaşması sağlandı. Böylece liman ve çevresi bir iç kale durumunda kaldı ve idarecilere ayrıldı. Tersaneyi kuşatan tarafta ikinci bir duvar inşasıyla, tersane arkasındaki Ahî Yûsuf Mescidi merkez olmak üzere bir yerleşme şeridi ortaya çıktı. Selçuklu dönemi Antalya'sı, burayı etrafli şekilde anlatan Arap seyyahların ifadesine göre, etrafı üç kat surlarla çevrili, bağli bahçelik, mâmur bir şehirdi ve ticaret limanı olması sebebiyle etnik bakımdan karışık bir nüfusa sahipti. Şehirde asıl unsuru meydana getiren Türkler'in yanı sıra Arap tüccarlar, Rumlar, yahudiler ve Avrupalı tüccarlar da bulunuyordu. Bu etnik gruplar, duvarlarla çevrilmiş birbirlerinden ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Dış mahallelerin birinde, muhtemelen şehrin kuzey kesiminde yabancı tüccarlar ikamet ediyor ve bunların bulundukları mahalleye Minâ deniyordu. Şehrin esas kısmında yani limanın güneydoğu, batı ve kuzeydoğusunda Türkler, sur içinde ayrı bir mahallede ise yahudiler bulunuyordu. Güneydoğudaki bölümde Rumlar oturuyor, pazar ve çarşılar Türk kesiminde yer alıyordu.

Selçuklu döneminde surlarla çevrili kapalı bir şehir olan Antalya Osmanlı döneminde fizikî yönden gelişerek sur dışına doğru yayılmaya başladı. Çarşı ve pazarların sur dışında yer alması bu gelişmeyi yönlendirdi. Muharrem 859 (Ocak 1455) tarihli *Tahrir Defteri*'nde sadece Ahî Kızı, Ahî Yûsuf ve Çoban Ali mescidleri mahalleleri kaydedilen ve diğer mahallelerine yer verilmeyen Antalya'da, bu sıralarda, gelirleri çeşitli vakıflara ait en az 100 dükkân bulunuyordu. Defterde vakfı bulunan eserler arasında, Hacı Balaban Mescidi ve Medresesi, Teke Bey Türbesi, Arap Reis Mescidi, Liman Mescidi, Ahî Yûsuf Mescidi dikkati çeker. Ayrıca şehirde dört zâviye bulunmaktaydı ve bazı kilise vakıfları da yeniden ihya edilmişti (BA, *MAD*, nr. 14, s. 406-413, 427). XVI. yüzyılın ilk yarısında ise şehirde yirmi iki müslüman, iki gayri müslim mahallesi vardı. Antalya bu sıralarda

orta büyüklükte bir şehir durumundaydı. Mevcut yirmi iki müslüman mahallesinin hemen hepsi de bir cami, mescid veya imaretin çevresinde teşekkül etmişti. Şehirde Câmî-i Atîk, Câmî-i Cedîd ve Bali Bey Camii adlarını taşıyan üç cami, on sekiz mescid, bir imaret, bir muallimhane, dört hamam vardı. Mahalleler arasında en kalabalık olanları, eski mahallelerden Ahî Yûsuf Mescidi mahallesi, Temürcü Süleyman Mescidi mahallesi, Hacı Balaban Mescidi mahallesi, Mukbil Ağa Mescidi mahallesi, Câmî-i Cedîd ve Atîk mahalleleri, Baba Doğan Mescidi mahallesi, Bali Bey Camii mahallesi idi. Ayrıca Karatay Mescidi mahallesi, Halaç Kara Mescidi mahallesi, Limon (Liman) Mescidi mahallesi, Tuzcu Mescidi mahallesi, Ahî Kızı, Çoban Ali mescidleri mahalleleri, Kara Paşa mahallesi ve Hacı İlyas mahallesi diğer önemli mahalleleri teşkil ediyordu. Şehirdeki hristiyan ve yahudilerin de ayrı mahalleleri bulunuyordu. Bu sırada Antalya'da 2800 dolayında müslüman, 600 kadar da hristiyan ve yahudi nüfus mevcuttu. Şehirdeki hristiyanların çoğu kalenin tamiri ve bakımı hizmetiyle yükümlü olup bunun karşılığında her çeşit vergiden muaf tutulmuşlardı (BA, MAD, nr. 257). Ayrıca müstahkem kalesinde 123 muhafız vardı (BA, TD, nr. 166, s. 575-591). XVI. yüzyılın son çeyreğinde ise Antalya sur dışına taşan gelişmiş bir şehir durumundaydı. Nitekim 1588'de şehirde otuz dokuz müslüman, iki gayri müslim mahallesi 4000'i aşkın nüfusu barındırıyordu. Bu nüfusun 3500 kadarını müslümanlar, diğer kısmını ise hristiyan ve otuz kişiden ibaret yahudiler teşkil ediyordu. En kalabalık mahalleleri XVI. yüzyılın başlarındaki durumlarını koruyorlardı. 1588'de cami sayısı değişmemekle birlikte mescidler yirmi dokuzaya yükselmiş ve yeni kurulan mahallelerde bu mescidlerin çevresinde yer almıştı (TK, TD, nr. 107, vr. 2^a-12^b; TK, TD, nr. 567, vr. 1^b-14^a).

Antalya Osmanlılar döneminde de ticarî önemini korudu. Antalya Limanı Mısır ve Suriye'den gelen ticaret mallarını Bursa'ya ileten yolun üzerinde önemli bir merkez olma özelliğini XVI. yüzyıl sonlarına kadar devam ettirdi. İskenderiye ve Trablusşam limanlarına gelen Hint malları buralardan Antalya'ya yol alıyor, oradan Batı Anadolu ve İç Anadolu'yu kateden iki yolu takip ederek Bursa'ya ulaşıyordu. Aynı şekilde Anadolu malları yine bu yollarla Mısır ve Suriye, hatta Avrupa ülkelerine gönderiliyordu. XV. yüzyılda, Antalya **mukâtaa*** larını gösteren bir deftere göre, Mısır ve Suriye limanlarından gelen baharat, şeker ve kumaş boyalarına karşılık kereste, demir, zift, Ankara sofları, pamuklu dokumalar, ibrişim gibi Anadolu malları ihraç ediliyordu. 1476-1477'de Antalya İskelesi gümrük gelirleri Finike İskelesi'yle birlikte 450.000 akçeye ulaşıyor, müslüman tüccarlar ile **haraçgûzar*** tüccarlarından % 4, haraçgûzar olmayan yabancı tüccarlardan ise % 5 gümrük resmi alınıyordu (BA, MAD, nr. 7387, s. 86-87). Özellikle Bursalı müslüman tüccarlar bu ticarete önde geliyordu. Bu faal ticaret XVI. yüzyılda da sürdü. Nitekim XVI. yüzyılın başlarında Antalya İskelesi gümrük gelirleri 206.667 akçeye, **ihtisab*** gelirleri 15.000 akçeye, pazar ve kantar vergileri ise 45.000 akçeye ulaşmış bulunuyordu.

Ancak önce Mısır'ın, ardından da Rodos'un alınması sonucunda Mısır ile İstanbul arasındaki doğrudan ticaret yolunun devreye girmesi, bu faal ticaret yolunun yön değiştirmesine sebep oldu. Fakat yine de Antalya yolu bir süre daha ticarî faaliyetini ve önemini sürdürdü. Nitekim 1560-1561 tarihli Antalya gümrük defterine göre Mısır ve Suriye'den ticarî mal taşıyan gemiler limana yanaşarak şeker, baharat ve esir getiriyorlardı. Ayrıca buradan halı, kilim, kuru meyve, deri, kaşık, pamuklu dokumalar gibi Anadolu malları da ihraç edi-

Antalya
Kaleiçi
evleri ve
Yivli Minare

liyordu. Bu sırada altmışı aşkın irili ufaklı gemi limana giriş çıkış yapıyordu (BA, MAD, nr. 102). Ancak XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin dünya ticaret yollarının dışında kalması, dolayısıyla Hint ticaret yolunun değişmesi ile Antalya Limanı Hint ticaretindeki eski önemli fonksiyonunu kaybetti.

XVII. yüzyılda Antalya büyük kısmı ile surlar dışına taşmış büyükçe bir şehir durumundaydı. Nitekim Evliya Çelebi burayı, kale içinde dört, dışında ise yirmi dört mahallesi bulunan büyük bir şehir olarak tanıtır. Ayrıca kale içinde 3000 kadar kiremit örtülü evin mevcut olduğunu belirtir ki bu rakamı şehrin tamamı için kabul etmek daha doğru olsa gerektir. Bu rakama göre şehirde 10-15.000 kişinin yaşadığı söylenebilir. Yine Evliya Çelebi'ye göre, 600'ü kale içinde, 500'ü de kale dışında olmak üzere 1100 dükkân mevcuttu. Bu sıralarda şehirde beşi kale içinde olan on bir cami, birçok mescid, yedi medrese, on yedi sıbyan mektebi, yedi tekke, sekiz hamam ve birçok han bulunuyordu. Şehrin müstahkem kalesinden övgüyle bahseden Evliya Çelebi burada 150 müslüman, 150 de gayri müslim muhafızın görev yaptığını, şehir halkının ticaretle uğraştığını, limon, turunc gibi narenciye mahsullerinin çok meşhur olduğunu, limanının mahfuz ve 200 küçük gemi alabilecek kapasitede bulunduğunu belirtir.

Antalya XVIII ve XIX. yüzyıllarda fizikî bakımdan ve nüfus yönünden fazla bir gelişme gösteremedi. 1754'te **avâriz*** tesbiti için yapılan bir **tahrir*** e göre otuz yedi mahalleli, yaklaşık 10.000 nüfuslu bir şehir durumundaydı. Bu tarihte aralarında Câmî-i Atîk, Karatay, Ahî Kızı, Tuzcular, İskender Çelebi, Hacı Balaban, Câmî-i Cedîd, Makbûl (Mukbil) Ağa, Ahî Yûsuf, Cüllâh Kara, Hatib Süleyman, Baba Doğan adlı mahallelerin de bulundu-

Eski Antalya
Kaleiçi'nden
bir görünüş

ğu on beş mahallesi sur içinde yer alıyordu. En kalabalıkları Temürcü Kara, Meydan, Şeyh Sinan, Sofular, Takyacı Mustafa, Temürcü Süleyman, Sağır Bey, Bali Bey, Elmalı, Kızıl Saray adlarını taşıyan yirmi iki mahallesi ise sur dışındaydı. Şehirde 1500 kadar gayri müslim nüfus bulunuyor, bunların tamamı kale içindeki mahallelerde oturuyordu. Ayrıca bir kısmı da kale muhafızlığı görevini yapıyordu (BA, Mevkufat Kalemî, nr. 29778, s. 1-18). XIX. yüzyıl başlarında 15.000 olarak tahmin edilen nüfusu bu yüzyılın sonlarına ait tahminlere göre 13.000 ile 25.000 dolayında idi. Bu sıralarda deniz nakliyatı ve ticaretinin yapıldığı şehirde başlıca faaliyet hububat, çeşitli dokumalar, halı, kilim ve kereste ticareti üzerinde idi. Ayrıca Mısır, Suriye sahilleri ile olan ticarî bağ limana giren çıkan gemiler vasıtasıyla devam etmekteydi. XIX. yüzyıl sonlarında limanın faaliyeti daha da arttı, özellikle Avrupa ile olan ticarette artış görüldü. Nitekim 1889-1890'da, bir yıl zarfında limana 1042'si Osmanlılar'a ait olmak üzere 1264 gemi girdi. Yabancı gemiler arasında Yunanlılar ve İngilizler'e ait olanlar başta gelmekteydi. Bu sıralarda, V. Cuinet'ye göre, Antalya'da 2000 öğrenci eğitim görüyor, bir rüşdiye, bir idâdî, bir kız mektebi ve otuz yedi ilkokul bulunuyordu. Ayrıca hristiyanların da kendilerine ait mektepleri vardı.

Osmanlı idarî teşkilâtında Antalya'nın merkezi olduğu sancak Teke sancağı veya Teke-ili olarak geçmekte ve Anadolu eyaletine bağlı bulunmakta idi. Ancak bazı tarihçilerin burası için Antâliye sancağı adını da kullandıkları bilinmektedir (Tursun Bey, s. 184). Sancak XVI. yüzyılda Antalya, Finike, Elmalı, Kaş, Karahisâr-ı Teke, Kalkanlı adlı altı kazadan oluşuyordu. XVII. yüzyılda kaza sayısı sekize ulaştı. XVIII. yüzyılda bu durumunu koruyan sancak XIX. yüzyılda yeni kurulan Konya vilâyetine bağlandı. Bu sırada Teke (Antalya), Elmalı, Alâiye, Akseki ve Kaş adlarında beş kazası vardı.

Bugünkü Antalya. 1913'te mutasarrıflık olan Antalya Cumhuriyet'in ilk yıllarında il haline getirildi. 1925-1926'da Antalya şehrinde 32.000 kişi yaşıyordu. Ancak mübâdele antlaşması gereğince şehirdeki Rum nüfusun göç etmesiyle nüfusta düşüş görüldü. Cumhuriyet döneminin ilk sayımı olan 1927 sayımında nüfus 17.635 olarak tesbit edildi. Çok geçmeden ulaşım imkânlarının gelişme-

si sonucu şehir yavaş yavaş ekonomi ve nüfus yönünden önem kazanmaya başladı. 1950'de 28.000 dolayında olan nüfus, bu tarihten sonra hızla artarak 1970'te 96.000'e, 1985'te 261.114'e yükseldi. Antalya'da özellikle 1960'tan itibaren tarıma dayalı ekonomik yapıda bir değişme başladı. Ekonomik hayatta imalât sanayii ve ticaretin payı gittikçe arttı. Antalya bugün civardan getirilen malları toplama ve dağıtma işini yüklenen bir merkez durumundadır. Şehirde daha çok dokuma, yağ, ambalaj malzemesi, un ve konserve sanayii gelişmiştir. Bunların dışında ferro-krom sanayii de vardır. Ayrıca şehrin ekonomik hayatında turizmin payı gittikçe artmaktadır.

Antalya'da bugüne ulaşan başlıca tarihî yapılar arasında, Yivli Minare Camii (Ulucami, XIII. yüzyıl), Ahî Yüsuf Mescidi (1249), Bali Bey Camii (XV. yüzyıl), Câmi-i Kebîr, Cumanun Camii, Kesik Minare adlarıyla da bilinen Korkut Camii (XV. yüzyıl), Mehmed Paşa Camii (XVI. yüzyıl), Müsellim Camii (1795), Murad Paşa Camii (1570), Şeyh Sinan Camii (XVII. yüzyıl), Karatay Medresesi (1250), Ulucami Medresesi (XIII. yüzyıl) ve Atabey Armağan Medresesi (1239) sayılabilir. Ayrıca Antalya'da Akdeniz Üniversitesi kurulmuştur. Bu üniversiteye bağlı Tıp Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği, Otelcilik Yüksek Okulu ve Meslek Yüksek Okulu şehirde faaliyet göstermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1990 yılı istatistiklerine göre Antalya'da il ve ilçe merkezlerinde 300, kasaba ve köylerde 1142 olmak üzere toplam 1442 cami bulunmaktadır.

Antalya şehrinin merkez olduğu Antalya ili İçel, Konya, Isparta, Burdur illeri ve Akdeniz sahilleriyle kuşatılmıştır. Merkez ilçesinden başka Akseki, Alanya, Elmalı, Finike, Gazipaşa, Gündoğmuş, İbradı, Kale, Kaş, Kemer, Korkuteli, Kumluca, Manavgat ve Serik adlı on dört ilçeye ve otuz üç bucağa ayrılmıştır; sınırları içerisinde 611 köy bulunmaktadır. 20.591 km² genişliğindeki Antalya ilinin 1985 sayımına göre nüfusu 891.149, nüfus yoğunluğu ise 43'tür. İlin başlıca ekonomik faaliyetini tarım ürünleri ve özellikle sebze, meyve, narenciye, muz üretimi teşkil eder. Son yıllarda seracılık çok gelişmiş olup elde edilen ürünler Orta-doğu ülkelerine ve iç pazarlara sevk edilir. Antalya ili tabii güzellikleri, sahilleri, mağaraları (Karain, Beldibi, Damlatas), orman örtüsü, çağlayanları (Manavgat, Düden), Antikçağ şehir harabeleri (Aspen-

dos, Kalanoros veya Alanya, Side, Demre [Hyra], Patara, Perge, Termessos), Likya mezar anıtları, Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserleriyle önemli bir turizm merkezidir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 166, s. 575-591; BA, TD, nr. 107, s. 1-89; TK, TD, nr. 107, vr. 2^a-12^b; TK, TD, nr. 567, vr. 1^b-14^a; BA, Mevkufat Kalemî, nr. 29778, s. 1-18; nr. 29752, s. 1-24; BA, MAD, nr. 14, s. 2-3, 406-413, 427; nr. 102; nr. 257; nr. 7387, s. 70-88; BA, KK, Ruus, nr. 221, vr. 3^b; İbn Bîbî, *Tevârîh-i Âl-i Selcûk III: Türkçe Metin* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, s. 80-86, 123-128; a.e., IV: *Muhtaşar Selçuknâme*, s. 33-36, 51, 97, 103, 112, 127 vd.; Ebû'l-Fidâ, *Ta'vîmü'l-büldân* (nşr. M. Reinaud), Paris 1840, s. 380-381; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 311-312, 314; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 184; Neşrî, *Cihannümâ* (Taeschner), I, 64, 95; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, VII, Defter, s. 384; Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 764, 766; Âşık Mehmed, *Menâzîr'ü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 275^a-b; Katib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 638-639; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 285-290; Nâimâ, *Târih*, VI, 407-410; Şânizâde, *Târîh*, II, 221; F. Beaufort, *Karamania or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and the Remains of Antiquity...*, London 1817, s. 123-127; *Konya Vilâyeti Sâlnâmesi*, Konya 1286, s. 115 vd.; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1340, III, 251; Cuinet, I, 853-863; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 67-69, 248-249, 252-253; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 396-397; S. Fikri Erten, *Antalya Vilâyeti Tarihi*, İstanbul 1939; a.mlf., *Antalya Tarihi*, Antalya 1948, III, kısım; Tayyar Anakök, *Antalya Alimleri*, İstanbul 1939; R. M. Riefstahl, *Cenubu Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi* (trc. C. Bertin), İstanbul 1941, s. 38 vd.; Hulusi Günay, *Antalya*, İstanbul 1945; Cemil Toksöz, *Antalya*, İstanbul 1953; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 334-335, 611-614; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 177, 283-286, 307-312, 482-483, 648-650; a.mlf., "Ortaçağlarda-Türkiye Kıbrıs Münâsebetleri", *TTK Belleten*, XXVIII/110 (1964), s. 220 vd.; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1987, II, 222-229; III, 382; U. Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, 11-15. yy., İstanbul 1987, s. 49-52; A. Refik, "Fatih Zamanında Teke-ili", *TTEM*, sy. 2 (79), (1340), s. 65-83; Ali, "Teke Emareti", a.e., s. 77-84; Ahmed Tevhid, "Antalya Kitabeleri", a.e., sy. 6 (83), (1340), s. 336; a.mlf., "Antalya Surları Kitabeleri", a.e., sy. 9 (86), (1341), s. 165-176; Şehabettin Tekindağ, "Teke-ili ve Teke-oğulları", *TED*, VII-VIII (1977), s. 53-94; Halil İnalıcık, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 49-50, 73, 91; Suraiya Faroqli, "Ondokuzuncu Yüzyılın Başlarında Antalya Limanı", VIII. *TTK (Bildiriler)* (1981), II, 1461-1471; B. Darkot, "Antalya", *İA*, I, 459-462; Fr. Taeschner, "Antalya", *EP*² (İng.), I, 517-518.

